

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І. Франка

На правах рукопису

Вдовичен Ігор Ярославович

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ:
СУТЬ І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ**

Спеціальність 23.00.03 — політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата політичних наук**

Львів — 1994

00756660 (U)

АВ 30.734

робота виконана на кафедрі політології
Львівського державного університету ім. І. Франка

Науковий керівник — кандидат філософських наук,
доцент Поліщук М. В.

Офіційні опоненти — доктор філософських наук
Гринів О. І.
кандидат філософських наук,
доцент Тимченко О. П.

Провідна організація — Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

Захист відбудеться 29 вересня 1994 року о 15 год. 30 хв. на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 04.04.04 у Львівському
державному університеті ім. І. Франка
(290602, м. Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Львівського державного університету ім. І. Франка
(м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий *26 серпня* 1994 р.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Світа Г. М.

I. Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Перехід від однієї суспільно-політичної системи до іншої, пов'язаний з формуванням незалежної Української держави вимагає глибокого аналізу суспільних процесів, які відбуваються в Україні. Особливої уваги в цих умовах заслуговують дослідження соціально-психологічних аспектів фундаментальних проблем політичної культури суспільства. Феномен політичної культури вимагає комплексного аналізу не тільки суто політичних явищ, але й процесів, які відбуваються в економіці та духовно-ідеологічній сферах. Тобто аналіз основних факторів, які впливають на формування політичної культури молоді та визначають тенденції її розвитку вимагає комплексного підходу.

У нашому дослідженні політичної культури молоді ця проблема розглядається у взаємозв'язку з конкретними умовами становлення української державності.

У контексті досліджуваної проблеми наукову актуальність мають питання, пов'язані з визначенням суті феномену політичної культури, його структури, типології, функцій у політичній системі суспільства, взаємозв'язок політичної культури суспільства та субкультур, впливу певного типу політичної культури на розвиток суспільства. Не менш важливим є аналіз впливу економічних, політичних та духовно-ідеологічних факторів на формування того чи іншого типу політичної культури.

Динаміка, складність політичних процесів, що зумовлені становленням самостійності України, актуалізують необхідність дослідження двох взаємозалежних сторін єдиного державотворчого процесу. З одного боку необхідність зміцнення державної самостійності України і у відповідності з цим формування певної політичної орієнтації: усвідомленого прагнення державної незалежності більшістю громадян. З іншого боку, не менш важливою проблемою залишається наступна: який морально-ідеологічний зміст буде покладено на основу побудови незалежної держави, який тип політичної культури буде визначати життя суспільства, як у сфері політики, так і у сфері економічній та духовній. Особливо актуально це питання звучить при аналізі формування політичної культури молоді, оскільки в недалекому майбутньому вона буде визначати обличчя українського суспільства. Без сприйняття молоддю демократичних ідеалів, при неприйнятті ідей, що обмежують політичні свободи, не може бути й мови про становлення в її середовищі нового типу політичної культури, орієнтованої на створення політико-психологічних передумов саморозвитку та самовдосконалення демократичного суспільства в незалежній Україні.

Дослідження формування політичної культури молоді вимагає аналізу не тільки її сучасного стану, але й тенденції розвитку, які

впливають з динаміки сучасного політичного процесу, економічних процесів, змін у духовно-ідеологічній сфері, з обов'язковим врахуванням специфіки та традицій українського суспільства.

Ступінь дослідженості теми. Поняття "політична культура" було введено в науковий обіг відносно недавно — у 50-ті роки ХХ ст.¹, хоча сам феномен політичної свідомості існував набагато раніше і має вагомий ряд наукових досліджень, присвячених його опису. Та особлива увага до нього привернута останнім часом. Так, наприклад, тільки в колишньому СРСР за неповних три роки (1985 — травень 1988 рр.) опубліковано більше 150 наукових робіт, присвячених політичній культурі або тим чи іншим її аспектам².

Серед робіт західних політологів традиційно виділяють працю Г. Алмонда та С. Верби³, які започаткували наукову розробку типологій політичної культури. Ця їх спільна робота, присвячена аналізу стану політичної культури в п'яти країнах західної демократії, загалом була сприйнята схвально. Найбільше зауваження викликала теза про перевагу англо-американського типу політичної культури як найбільш досконалого, своєрідного зразка, на який всім необхідно рівнятися.

Дослідження політологічних проблем здійснювалося і в колишньому Радянському Союзі. Робилося це в основному в завуальованій формі, як через критику "буржуазних" концепцій політики так і через створення власних підходів (в рамках марксистської методології) до вирішення тих чи інших питань, якими займається політологія.

Серед робіт, які мали значний вплив на наукове розкриття поняття політичної культури в колишньому Радянському Союзі, у першу чергу можна назвати праці Кейзерова Н. М.⁴ та Бурлацького Ф. М., Галкіна А. А.⁵

Незважаючи на єдині методологічні засади, в їх підходах можна відзначити деяку відмінність. На наш погляд, Н. М. Кейзеров більш точно враховує синкретичність політичної культури, те, що вона являє собою феномен не тільки політичний, але й духовний, культурний. Ф. М. Бурлацький та О. О. Галкін теж це визнають, та явну перевагу віддають політиці, що не дозволяє достатньо повно описати основні параметри такого складного явища як політична культура.

1. Almond G. Comparative Political Systems. Journal of Politics Gainesville, 1956, vol. 18, № 3.

2. Див. Житинев В. А. Политическая культура: опыт формирования и проблемы. — М.: Политиздат, 1990. — С. 6.

3. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Boston, 1963.

4. Кейзеров Н. М. Политическая нравственная культура. М.: Юрид. лит., 1983.

5. Бурлацкий Ф. М., Галкин А. А. Современный Левиафан. М.: Мысль, 1985.

Тема політичної культури займала значне місце в дослідженнях багатьох авторів, які прагнули дати опис не тільки поняття, але і його оціночну характеристику. Це в умовах колишнього СРСР в певній мірі робило наукові висновки упередженими, не завжди умотивованими. Водночас ці праці містять значний науковий доробок, який не можна поминати, роблячи певні корективи на час написання.

Привертають увагу роботи таких авторів як Блинов М. М., Ожегов Ю. П., Шереги Ф. Є.¹, Амелина Н. М.,² Козліхіна І. Ю.,³ Комарова Є. Т.⁴, Щегорцова В. А.,⁵ в яких дається аналіз політичної культури та певних її аспектів. Дана проблема досліджується в ряді колективних монографій: "Политическая культура социализма"⁶, "Политическая культура молодежи: вопросы теории и методологии исследования"⁷, "Политическая культура молодежи: состояние, проблемы формирования"⁸. Питанням політичної культури присвячено дослідження Владікової Ю. А.⁹, Давидовича В. Є., Жданова Ю. А.,¹⁰ Маланюка Є.,¹¹ Решетникова В. А.,¹² Баталова Є. М.,¹³ Бебіка В.,¹⁴ Фарукшина М. Х.,¹⁵ Гриніва О.,¹⁶ в яких досліджується сутність культури, її співвідношення з поняттям політичної культури, духовні засади політичної культури та ін. Не можна поминати роботу Ребкало В. А.¹⁷ Цікаві матеріали щодо політичної культури опубліковані рядом авторів (Дорошен-

1 Блинов М. М., Ожегов Ю. П., Шереги Ф. Э. Политическая культура молодежи. М., 1982.

2 Амелин Н. М. Формирование новой политической культуры: эмпирический подход // Научный коммунизм. 1989. № 11.

3 Козлихин И. Ю. Традиция, идеология и право в политической культуре // Вестник ЛенГУ. Сер. 6. Вып. 4. 1989.

4 Комаров Е. Г. Политическая культура молодежи: проблемы формирования и развития. М., 1986.

5 Щегоров В. А. Политическая культура: модели и реальность. М., 1987.

6 Политическая культура социализма. Фрунзе: Илим, 1984.

7 Политическая культура молодежи: вопросы теории и методологии исследования. Сб. научных трудов. М., 1986.

8 Политическая культура молодежи: состояние, проблемы формирования. Сб. научных трудов. М., 1987.

9 Владикова Ю. Культура и политическая культура // Философия и политика в современном мире. М.: Наука, 1989.

10 Давидович В. С., Жданов Ю. А. Сущность культуры. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1974.

11 Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури // Українська культура, 1991. № 1-8.

12 Решетников В. А. Духовные основы современной политической культуры. Иркутск: Изд-во Иркутс. ун-та, 1991.

13 Баталов Э. М. Политическая культура как социальный феномен // Вестник МГУ. 1991. Сер. 12. Вып. 5.

14 Бебик В. Наша політична культура // Політологічні читання. 1992. № 1.

15 Фарукшин Н. Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. 1991. № 4.

16 Гринів О. Ідея відродження України в заповіті патріарха Йосифа I // Історія релігій в Україні. К., Львів. 1992.

17 Ребкало В. А. Політична культура особи. К., Політидава. 1984.

ко С. І., Місюно А. В., Братаніч Б. В., Ребкало В. А.) у "Політологічному віснику"¹. Особливу увагу в сучасних умовах викликають матеріали про розвиток українського політичного руху². У той же час, незважаючи на таку кількість робіт, присвячених політичній культурі, тема залишається недостатньо дослідженою. Пояснюється це рядом причин: по-перше, значна частина з них написана під впливом однієї, марксистської ідеології, що звужує можливості для різнобічного розгляду проблеми; по-друге, практично немає робіт, які б досліджували динаміку змін у політичній культурі суспільства перехідного періоду і зокрема в умовах становлення державної незалежної України; по-третє, недостатньо враховується специфіка молоді як носія політичної субкультури, обумовленої сучасними динамічними процесами, що проходять у суспільстві.

Мета та завдання дослідження. Метою нашого дослідження є вивчення проблем формування політичної культури молоді в умовах становлення державної незалежності України. Виходячи з вищевизначеної мети та логіки дослідження автор ставив перед собою наступні теоретичні та практичні завдання:

— визначити концептуальну основу дослідження політичної культури молоді через аналіз концепцій політичної культури, вивчених сучасною політичною думкою;

— уточнити понятійний апарат, розглянути сукупність аспектів визначеного соціального явища як конкретної наукової проблеми;

— на основі огляду досліджень про молодь та соціологічних даних дати характеристику її як особливої соціально-демографічної групи;

— виділити характерні соціально-психологічні, економічні, політичні та інші детермінанти, що визначають особливість політичної культури молоді;

— визначити роль та місце політичної культури молоді в сучасному суспільно-політичному житті;

— розглянути формування політичної культури молоді як процес, що перебуває під впливом економічних, політичних, духовно-ідеологічних факторів;

— дослідити взаємозалежність політичного та економічного розвитку і політичної культури молоді;

— зробити аналіз тенденцій розвитку політичної культури молоді та можливих способів її корекції з боку політичної системи.

1 Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської науково-методологічної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". К.: ІМК, 1993.

2 Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали. Т. I. Мюнхен. Сучасність. 1983.

Теоретико-методологічною основою дослідження є принципи, що вироблені в ході розвитку світової філософської думки: діалектичні принципи і методи аналізу явищ соціальної дійсності, взаємозв'язок загального, особливого і специфічного, єдність логічного та історичного, системний та порівняльний методи. Необхідність цілісного висвітлення теми дослідження в загальнотеоретичному аспекті зумовило залучення фундаментальних положень не лише філософії та політології, а й соціології, психології, педагогіки, матеріалів конкретносоціологічних досліджень.

Наукова новизна дисертації визначається важливістю вибраної теми, постановкою та аналізом недостатньо розроблених питань, пов'язаних з вивченням суті та проблем формування політичної культури молоді. Новизна дисертації конкретизована через низку положень і висновків, які виносяться на захист:

— на основі аналізу різноманітних концепцій політичної культури вироблених сучасною політичною думкою визначена концептуальна основа дослідження політичної культури молоді як системної єдності культурних вартостей і реальних політичних дій;

— дано авторське розуміння політичної культури як системи перетворення елементів свідомості, культурного спадку, засвоєного суб'єктом — знань, моральних вартостей, традицій та ідеологічних установок і норм політичної поведінки у політичну дію і служить якісною характеристикою політичної дії;

— використовуючи різні параметри типологізації політичної культури, обґрунтовано розгляд політичної культури молоді України як процес переходу від політичної культури авторитарно-тоталітарного, патріархального типу до політичної культури демократичного типу;

— виділені характерні соціально-психологічні, економічні, політичні риси молоді як носія політичної субкультури;

— визначено детермінанти, які дозволяють охарактеризувати напрямок змін в політичній культурі молоді;

— здійснення дослідження процесу формування політичної культури молоді на основі системного підходу з урахуванням складної взаємодії економічних, політичних та духовно-ідеологічних факторів дозволило зробити висновок, що при формуванні політичної культури молоді в ній все більшу вагу набувають вартості політичної культури демократичного типу, в той же час зберігаються можливості реєстрації політичної культури авторитарно-тоталітарного типу.

Теоретичне та практичне значення роботи. Результати дослідження, здійснені аналіз та узагальнення сприяють поглибленню теоретичного пізнання такого складного феномену як політична культура, більш повному розкриттю процесів політичної

соціалізації та закономірностей соціальної активності молоді, можуть бути використані при наступних дослідженнях проблематики політичних процесів та прогнозування внутрішньо політичного розвитку нашого суспільства, а також при викладанні у вузах політології та соціології. Концептуальна основа, використані в роботі підходи можуть бути корисні в практичній роботі молодіжних та відповідних державних організацій.

Апробація дослідження. Основні положення та результати роботи представлялись пошукувачем на республіканській науково-практичній конференції (Львів, 12–13 грудня 1991 р.), Міжнародній конференції (Львів, жовтень 1992 р.). Зміст дисертації було обговорено на методологічному семінарі аспірантів та засіданні кафедри політології Львівського державного університету ім. І. Франка. За матеріалами дослідження опубліковано чотири статті загальним обсягом 2 друківані аркуші.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

II. Основний зміст дисертації

У вступі до дисертації обґрунтовується актуальність теми, характеризується ступінь її вивчення у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, визначаються мета та завдання дослідження, розкривається наукова новизна роботи та практичне значення вміщених у ній положень та висновків.

У першому розділі: "Методологічні аспекти аналізу політичної культури молоді" автор звертається до розгляду окремих теоретичних проблем політичної культури з тим, щоби визначити основні напрямки дослідження практичних аспектів формування політичної культури молоді України. Аналізуючи домінуючі концепції та характерні підходи до дослідження політичної культури, автор викладає своє розуміння досліджуваного феномену, його внутрішньої структури, змісту та місця серед інших категорій політичної науки.

У найбільш загальному виразі значення політичної культури полягає в тому, що вона є однією з основ політичної наступності суспільства, глибинним та доволі стійким феноменом, що опосередковано відображає закономірності та тенденції політичної діяльності соціальних суб'єктів. Політична культура суспільства, усвідомлювана як спосіб діяльності людей у сфері політичних відносин, будучи завжди окресленою у часі та соціальному просторі, загалом характеризується не стільки великою кількістю

типів і форм, як багатоманітністю їх конкретно-історичних модифікацій. У зв'язку з цим політичній культурі властива певна поступовість та обмеженість розвитку. Різкі якісні зміни політичної культури не є характерними для її існування. Великі соціальні потрясіння можуть здійснювати значний вплив на зміст та особливості політичної культури суспільства, не змінюючи при цьому її основи.

У випадку радикальної зміни політичного ладу, одна з характерних функцій політичної культури — збереження та передача норм та цінностей політичної діяльності, тобто своєрідного духовно-морального політичного спадку наступним поколінням, — може проявити себе неоднозначно. Якщо модифікація нового політичного режиму більше відповідає глибинним основам політичної культури спільноти, ніж його попередника, то можливе досить швидко сприйняття нових цінностей, як таких, що є чіткішим, усвідомленим виразом її традиційних орієнтацій. У значній мірі обумовлено це тим, що категорія “політична культура” може бути коректно інтерпретована при умові її розгляду у якості часткового, спеціалізованого виразу загального поняття “культура”. Оскільки аналіз та конкретизація уявлень про таке універсальне поняття як культура само по собі досить складна проблема, в дисертації розглядаються лише окремі аспекти цього явища та можливість їх застосування при дослідженні політичної культури.

Культура — це своєрідний шифр існування людини у світі, її багатоманітних відносин з космосом, природою і іншими людьми. Історично склалося так, що якраз через дане поняття людина намагалась і до сьогодні намагається концептуально явити в найбільш економній формі всю багатоманітність і всю суперечливість свого буття у світі. Культура характеризується властивістю всезагальності, тобто присутністю в тій чи іншій формі у всіх проявах суспільного життя. Не випадково широко вживані такі поняття: “культура землеробства”, “культура виробництва”, “культура споживання”, “культура мови” й т. п. У той же час невірно було б ототожнювати всі види діяльності людей з культурою, яка є тим елементом нашого життя, який визначає “дійсність” інших, не в розумінні існування, а по суті їх внутрішнього змісту, тобто, чи будуть вони “олюднювати” людину. Культура може бути визначена у найбільш стислій і абстрактній формі як спосіб, модель суспільного самовідтворення людини.

Тому можна говорити про (до певної міри) власне буття культури, так як вона може опредмечуватися, суб'єктивізуватися через ідеальну (духовну) та матеріальну і предметно-практичну діяльність людини в різних видах і формах суспільного буття. Власне кажучи, перехід до проблематики політичної культури і

починається з питання про включеність індивіда в політичне життя, в політичну діяльність. Тому неповною буде інтерпретація політичної культури виключно як культури духовної.

Американські політологи Г. Алмонд і С. Верба визначили політичну культуру як сукупність політичних орієнтацій людей по відношенню до політичних об'єктів¹. Судячи по виданій пізніше багаточисельній літературі, уявлення про політичну культуру як сукупності орієнтацій, цінностей вірувань, установок залишається серед політологів домінуючим. Разом з тим висловлюються і інші точки зору. Так, Р. Карр і М. Бернштейн відзначають, що політична культура включає в себе політичні ідеї та соціальну практику². Серед вчених колишнього Радянського Союзу теж виникли розбіжності у поглядах на цю проблему. Так, Ф. М. Бурлацький і О. О. Галкін виступили проти включення поведінки у склад політичної культури³, в той час як М. Х. Фарукшин вважає поведінку невід'ємною складовою політичної культури⁴. Більш логічним видається другий підхід, оскільки обмеження політичної культури певними елементами політичної свідомості веде до збіднення її змісту, утруднює розуміння цього дуже важливого в політичному житті феномену. Неможливо уявити собі ні один вид культури без відповідного діяльного аспекту. Культура є органічна єдність елементів свідомості та реальної поведінки.

У дисертаційному дослідженні політична культура розглядається як система перетворення елементів свідомості, культурного спадку, освоєного суб'єктом — знань, моральних вартостей, традицій, так і ідеологічних установок, норм політичної поведінки у політичну дію і служить якісною характеристикою політичних дій.

Важливе значення для визначення змісту політичної культури має чітке уявлення про її структуру. Запропоноване в дисертації визначення політичної культури дозволило виділити її наступні структурні компоненти:

— базовий рівень (відображення в політичній свідомості спільноти певних політичних традицій, історичної пам'яті народу);

— інформаційний рівень (сукупність політичних знань, поглядів);

— вартісний рівень (перетворення політичних знань в переконання);

1 Див.: Almond G., Verba S. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston, 1965.

2 Див.: Carr P., Bernstein M. *American Democracy*. 8-th ed. Hinsdale, 1977.

3 Див.: Бурлацький Ф. М., Галкін А. А. *Современный Ленинград*. М., 1985. С. 199.

4 Див.: Фарукшин М. Х. *Политическая культура общества* // *Социально-политические науки*. 1991. № 1. С. 106-108.

— рівень духовно-практичної діяльності (участь громадян у суспільно-політичному житті);

— нормативний рівень (закріплення як традиційних, певних загальновизначених норм політичної поведінки).

Дослідження політичної культури також передбачає розробку її типології. При цьому необхідно враховувати параметри її систематизації.

У суспільстві поряд з політичною культурою існують субкультури, тобто сукупності орієнтацій, які в тій чи іншій мірі відрізняються від культурних орієнтацій, що домінують у суспільстві. Це і зумовлює предмет нашого дослідження — політичну культуру молоді, котра традиційно відзначається специфікою.

Розгляд молоді як окремої соціально-демографічної групи і тих особливостей, які цим зумовлені, і присвячений другий параграф першого розділу.

Молодь розглядається як демографічна група у віці від 16 до 30 років, яка складає 21% населення України¹, 28,2%² зайнятих у народному господарстві України. Важливою рисою молоді є її високий загальноосвітній рівень. На Україні на 1000 чоловік у віці 16–29 років приходить з вищою освітою — 75, незакінченою вищою і середньою спеціальною — 260, середньою загальною — 496, незакінченою середньою 159³.

Одночасно молодь перебуває у складному матеріальному становищі, що не в малій мірі сприяє посиленню негативних явищ у середовищі молоді. Так питома вага молоді у віці до 30 років, засудженої за всі види злочинів, становила у 1991 р. 56,6% від загальної кількості засуджених⁴.

Загальний аналіз показує, що зміна соціального становища молоді проявилась насамперед у таких визначальних для неї фазах розвитку, як отримання освіти, професійної самовизначеності, адаптації до праці, соціального просування, становлення громадянської і політичної зрілості.

З метою коректного дослідження напрямку змін у політичній культурі молоді в дисертаційному дослідженні пропонуються наступні індикатори (параметри):

— у якій мірі молодь готова визнати економічну свободу як невід'ємне право людини;

— у якій мірі зміни в політичній, економічній, духовно-ідеологічній сферах впливають на ступінь сприйняття демократичних цінностей молоддю як суб'єктом політичної діяльності, що

1 Народне господарство України у 1991. Стат. щорічник. К.: Техніка, 1992. С. 73.

2 Молодь ССРСР. Стат. Сборник. М., 1990. С. 120.

3 Там же. С. 85.

4 Народне господарство України у 1991 р. Стат. щорічник. К.: Техніка, 1992. С. 250.

в свою чергу передбачає аналіз можливого типу поведінки у конфліктних ситуаціях, орієнтацію на рівні прийоми та методи політичної боротьби;

— ступінь орієнтації молоді на інтегрування в соціальну групу, порівняно з попередніми поколіннями, тобто чи відбувається перехід від корпоративних установок до більш особистісних;

— у якій мірі відбуваються звільнення від ідеологічних стереотипів;

— рівень оволодіння загальнокультурними знаннями, професійними та в галузі політики.

У другому розділі “Трансформація суспільно-політичного ладу та зміни в політичній культурі молоді” формування політичної культури молоді розглядається у двох основних ракурсах: вплив зміни в економічних та політичних відносинах на появу нових тенденцій у політичній культурі молоді. У першому параграфі: “Зміни в економічних відносинах як фактор формування політичної культури молоді” ставиться проблема взаємозв'язку економічної і політичної свободи. Спираючись на роботи Б. Гаврилишина¹, М. Фрідмана², Ф. Хайєка³, ряду інших дослідників, та статистичні дані по економіці колишнього Радянського Союзу робиться висновок про об'єктивну неминучість його розпаду. Зумовлено було це в першу чергу ігноруванням економічної свободи як засадничого принципу стабільного і динамічного поступу суспільства.

Основна проблема, яка постає на перетині економіки і політичної культури молоді в сучасних умовах — наскільки взаємодіють будуть оцінювати одна одну різні соціальні верстви, доходи яких різняться.

Загалом, економічні фактори, як формуючі засади щодо політичної культури молоді виявляють себе наступним чином:

— економічна свобода є життєво необхідною умовою динамічного розвитку суспільства;

— попередні економічні відносини не цілком сприяли цьому;

— сучасні зміни в економічних відносинах роблять їх значно тнучішими, послаблюють обмеження економічної свободи і створюють більш сприятливі умови для розвитку суспільства;

— економічна свобода загалом позитивно впливає на формування політичної культури молоді, оскільки вимагає прояву більшої індивідуальності і врахування інтересів інших;

— характер економічних відносин, суттєво впливаючи на формування політичної культури, не в меншій мірі відчуває зворотній зв'язок;

1 Див.: Гаврилишин Б. Дорогокази в крибітис. К.: Наукова думка, 1990.

2 Див.: Фрідман М. Взаимосвязь между экономической и политической свободой // Фридман и Хайек о свободе. Минск, 1990.

3 Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма.— М.: Немоски, 1992.

— сучасні економічні тенденції розвитку нашого суспільства, незважаючи на їх суперечність, сприяють зміцненню демократичних тенденцій у політичній культурі молоді.

Що стосується впливу змін у політичних відносинах на формування політичної культури молоді, то вони характеризуються багатоманітністю, що пов'язано з переходом від однієї політичної системи до іншої. Крім того, цей процес має специфічні риси, оскільки він поєднується з елементами національно-визвольного руху. У той же час трансформація попереднього політичного режиму в Україні цілком обгрунтовано може бути охарактеризована як політична реформа, оскільки, незважаючи на глибину політичних змін, що відбуваються в суспільстві, їх вдається тримати під контролем і до певної міри керувати ними, не в останню чергу через досягнення взаємних поступок між владою та опозицією, що гарантувало значну стабільність цих процесів в Україні. А це в свою чергу безумовно сприяло формуванню у молоді певних рис політичної культури демократичного типу, оскільки значна частина її, будучи досить активним учасником політичної діяльності, вчилась компромісам, врахуванню інтересів інших учасників політичної боротьби, незважаючи на свій природній радикалізм. У той же час необхідно зазначити, що розвиток політичної культури у цьому напрямку є в зародковому стані і не є гарантованим від переорієнтації. У сучасних складних умовах це може бути не так вже і гяжко, оскільки ми відносно недавно вийшли з тоталітарної системи, розвиток якої йде від більш складного суспільства до більш простого, в той час як вектор руху демократичного суспільства — від більш простого суспільства до більш складного. Багатьма це сприймається неоднозначно, а тому прояви у молодіжній політичній культурі демократичних рис і тенденцій вимагають гостійної уваги і підтримки.

У третьому розділі "Поява в суспільстві нових духовно-ідеологічних орієнтацій і формування політичної культури молоді" розглядається як попередній стан суспільства у духовно-ідеологічній сфері, так і суттєві зміни, що відбулися на протязі досить невеликого відтинку часу. Стара модель духовно-ідеологічних критеріїв базувалась на суворій ієрархічності всіх провів суспільного життя (мистецтва, політики, економіки) і при значній обмеженості суб'єктності особи, певної групи, чи цілої нації. Всі і кожен повинні знати своє місце і виконувати визначені функції, не завжди доцільні і функціонально необхідні, що створювало додаткову напругу в суспільстві. Тому закономірно, що в нових умовах ті ідеологічні вартості політичної культури, які були домінуючими раніше, досить швидко втратили свою привабливість, особливо серед молоді. Ніяка політична сила не може розраховувати на значну підтримку різних соціальних верств, як-

що вона, хоча б на словах, не буде декларувати свою орієнтацію на демократію, вільні вибори та інші атрибути демократичної держави. Створюються реальні передумови для формування громадянського суспільства, яке повинно слугувати як своєрідною морально-політичною протидією державі так і її опорою при орієнтації на побудову правової держави. Поступове усвідомлення необхідності, закономірності, природності політичної боротьби, яка ведеться в рамках закону, ідеологічного плюралізму, співпало із становленням України як дійсно незалежної держави. Це зумовило визнання основними політичними силами суспільства державної незалежності як необхідного елементу своєї політико-ідеологічної платформи. У суспільстві, незважаючи на кипіння пристрастей і відсутність достатнього політичного досвіду загалом вдалось зберегти єдність і створити почуття певної надійності, перспективи. Ці фактори благотворно впливають на формування політичної культури молоді. У молоді, не обтяженої стереотипами, швидко напрацьовуються норми політичної поведінки, відповідні демократичній політичній культурі.

Відбувається усвідомлення рівноправності прав особи і держави. Але дієве функціонування нової політичної культури (тому тут і використовується цей термін — культура) і на цій базі — громадянського суспільства можливо тільки при внутрішньо-моральному усвідомленні (інтеріоризації) глибини гуманістичних цінностей, закладених у демократичну систему. Саме вони визначають, чи дійсно політична культура є демократичною, а не зовнішнє слідування формальним проявам демократичних процедур, хоча без них ні в якому разі не можна обійтись.

У дисертаційній роботі вказується на цю обставину як на одну з найбільш слабких ланок формування нової політичної культури в молодіжному середовищі, оскільки моральні, духовні сили значної кількості молоді перебувають, на наш погляд, в дещо аморфному стані, тобто вони не покликані самою молоддю та заглушені попереднім розвитком суспільства. Є певна надія, що в сучасних умовах, коли ми орієнтуємось на загальнолюдські критерії, моральні цінності, які мають самостійну вартість, будуть стимулюватись необхідністю співжиття з людством, оскільки моральність є невід'ємною умовою життєвості суспільної системи.

Також сприятливим фактором є високий освітній рівень молоді, який дозволяє їй досить швидко засвоювати не тільки норми поведінки демократичної політичної культури, що вона цілком непогано робить, але й сприйняти духовний зміст політичної культури нового типу, заснованою на повазі до людини, моральності та вмінні ці цінності захистити з допомогою розвинутих демократичних інститутів.

У висновках узагальнюються та викладаються основні результати роботи, можливі перспективи вивчення даної теми, даються практичні рекомендації різним інститутам політичної системи по формуванню політичної культури молоді.

Основні положення дисертації викладені в наступних роботах:

1. Особливості формування політичної культури молоді // Вісник Львівського університету. Сер. Суспільних наук. Вип. 29. Львів: Вид-во "Світ", 1991. 0,5 др. арк. (у співавторстві).
2. Політична свідомість і політична культура // Основи політології. Курс лекцій під ред. Б. Л. Кухти. — К., 1992. 1 др. арк. (у співавторстві).
3. Цивілізація і політична культура // Філософія. Культура. Цивілізація. Тези доповідей науково-практичної конференції. Частина II. Львів, 1991. 0,2 др. арк.
4. Українська політична культура: проблеми дослідження і особливості формування // Вісник Львівського університету. Сер. суспільних наук. Вип. 30. Львів: Світ, 1992. 0,5 др. арк. (у співавторстві).

458870

AB 30.734

Зам. № 103. Підписано до друку 15 липня 1994 р.
Формат 60x81 1/16. Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 пр.

Рогопринт Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка
НАН України, вул. Леонтова, 13.